

TASVIRIY SAN'ATDA QALAM TASVIRNING TUTGAN O'RNI.

L.X.Abduraximov

*TerDUPI "Musiqqa ta'limi va tasviriy san'at"
kafedrasi katta o'qituvchisi, dotsent v.b*

Shoyimova Maxfirat Shuxrat qizi

TerDUPI 1-bosqich talabasi

Olimjonov Sherdil O'tkir o'g'li

TerDUPI 1-bosqich talabasi

Bozorova Muhabbat Iskandar qizi

TerDUPI 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasviriy san'atning turlari, grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilik va xalq amaliy san'ati tarixi, metodlarini rivojlantirish hamda uyg'onish davri rassomlarining jahon tasviriy san'atiga qo'shgan hissalarini haqida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: estetika, realistik, san'at, tasvir, pedagog, rassom, natura, metod, gips, o'lcham, grafika, rangtasvir, me'morchilik, suv bo'yoq, haykaltaroshlik, kashtachilik, amaliy san'at, zardevor.

San'atning tarixiy rivoji jarayonida uning turlari ham shakllana bordi. Grafika, rangtasvir, haykaltaroshlik, me'morchilik, xalq amaliy bezak san'ati va boshqalar. Ularning barchasi inson va ma'naviy hayotning muhim qismi bo'lib, yuksak badiiy g'oyalarni, go'zallik haqidagi tushunchalarni ifoda etadi. Bir san'at turi boshqasidan o'zining mazmuni, badiiy-ifodaviy vositalari va uslubi, his-tuyg'ulariga ta'sir va hayotiy ahamiyati bilan farq qiladi.

Grafika-qalam tasvir va bosma badiiy asarlarni o'z ichiga olgan tasviriy san'at turi hisoblanadi. Shuningdek u o'ziga xos tasviriy, ifodaviy vositalari va ta'sirchanlik imkoniyatiga ega. "Grafika" san'at poligrafiyasi va kollegrafik aniq kontrast chiziqli qalamtasvir usulining keskin rivoji tufayli hamda jurnal va kitoblar chop etishda fototexnik ishlab chiqarilishi jihatidan eng qulayligi uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Grafika san'atida obrazning hajviyligiga badiiy vositalarning bir nuqtaga yig'ilganligi va qaratilganligi bilan erishiladi, shuning uchun ham grafikada tugallangan asarlardan tashqari naturadan qoralamalar rangtasvir, haykaltaroshlik va me'morchilik asarlarining eskizlari ham mustaqil ishlanadiki, ular ham mustaqil badiiy qiymatga ega. Texnik tomonidan grafika rasm va bosma grafikaga bo'linadi. Grafika bu san'atning eng qadimiy va an'anaviy turi-rasmning kelib chiqishi, tashqi chizilgan tasvirlar, antik idishlardagi chizgilar bo'lib, tasvir asosini chiziq, rang dog'lari tashkil etadi. O'zining konstruktiv-tasviriy va badiiy ta'sirchanlik imkoniyatlari, uslublaridagi cheksizlik va keng ko'lamlilik jihatdan rasm grafikasida rassomning ijodiy yo'li natura bilan doimiy muloqot hisoblanadi.

Rasm bilan rangtasvirda ko'pgina umumiyliklar mavjud bo'lib, ular o'rtasidagi chegara shartli hisoblanadi. O'zining vazifasiga ko'ra dastgohli, kitob, gazeta va jurnal, xalq amaliy grafikasi va plakat bir-biridan farq qiladi. Dastlabki grafika asosan uyg'onish davrida keng tarqalgan. U an'anaviy tasviriy san'at janrlariga ham murojat qilib keladi. Bosma grafikaning dastlabki

san'ati o'zining ko'p tirajda chiqarilishi, ommaga yetib borishi, shuningdek, bezakdorlik sifatiga ko'ra interyerlarni bezash uchun qo'llaniladigan asosiy sohasi kitobdir.

Rangtasvir san'at turi bo'lib, unda tasvir yoki kartina ranglar orqali matoning qattiq yuzasida yaratiladi. Yorug' - soya, qo'yilgan ranglar ta'sirchanligi fakturi va kompozitsiya, kolorit kabi vositalar predmetlarning hajmi, shakli, o'ziga xosligi, kengligi, teranligi va yorug' have muhitini yaratish imkoniyatini beradi. Rangtasvir turg'un va vaqtincha rivojlanish holatini sokinlik va his- hayajonli ruhiy to'laonlilik, harakat tassurotini beradi. Bu holat nafaqat borliqni ko'z bilan ko'rish darajasini yaqqol ko'rinish, balki hayotning keng manzarasini ifoda etish imkonini beradi. Shuningdek rang tasvirda tarixiy jarayonlarning mohiyatini ochib beriladi, insonning ichki kechinmalari ifoda etiladi.

Rangtasvir asoslarini bajarish uchun suvbo'yoq , guash, pastel, tushdan ham foydalaniladi. Rangtasvir uchun eng muhim va asosiy tasvirni ifodalovchi vosita bu moy bo'yoq hisoblanadi. Uning ta'sirchanligi turli assatsiativ tugunlarini keltirib chiqaradi.

Rangtasvirning boshqa bir ifodaviy vositasi qalam-tasvir (chiziq va nur soya) rang bilan birgalikda tasvirning ritmik kompozitsiyon yaxlitligini tashkil qiladi, chiziqlar hajmlarini bir-biridan ajralib turadi.

Rangtasvir asari ishlanadigan (mato, yog'och, qog'oz, karton, devor, toshoyna, metall va boshqalar) asos materiallar odatda grunt va rang qoplama, ba'zan esa lokni saqlaydigan yupqa parda bilan qoplanadi. Rangtasvirning tasviriy va ifodaviy imkoniyatlari, ishlash texnologiyasining o'ziga xosligi, rangning xususiyati bo'yoqning maydalanganlik darajasi, rassom ishlayotgan asbob, u qo'llagan suyuqlikning xarakteriga bog'liq. Shuningdek matoning silliq yoki g'adir- budur yuzasi, birinchi qalam bo'yog'i rangning qo'yilish uslubiga rangtasvir asarining fakturasiga ta'sir qiladi.

Miniatyura kichik hajmli va badiiy uslubning nozikligi bilan ajralib turadigan tasviriy san'at asari. Miniatyuraning maxsus mustaqil xarakterga ega bo'lgan rangtasvir va grafik tasvirdir. (Asosan portretlar)

Miniatyuraning bir turi lokli rangtasvir bo'lib, kichik lokli mahsulotlar yuzasiga moybo'yoq yoki temperada tasvirlar ishlab chiqiladi. Haykaltaroshlik. Bu san'at tasviriy san'atning alohida turi hisoblanadi.

Haykaltaroshlik san'ati'ni o'rganish uchun o'quvchilar, eng avvalo, san'atning nazariy va amaliy tushunchalariga ega bo'lishlari maqsadga muvofiqdir. Shu sababli ular quyidagilarni bilishlari va o'rganishlari lozim:

haykaltaroshlik san'ati tarixini, umumiy nazariy tushunchalarini;

haykal ishlashda ishlatiladigan materiallar, asbob-uskunalar hamda ularni tayyorlash va ulardan foydalanish qoidalarini;

mevalar va sabzavotlar, odam va hayvonlar shakllarini yasashni, grafik tasvirlarni ishlashni.

Haykaltaroshlik — lotincha «*skulpo*» so'zidan olingan bo'lib, qattiq materiallarga qirgish, kesish, o'yish, taroslash orqali ishlov berish ma'nosini anglatadi.

Haykaltaroshlik asarlari makonda ma'lum hajmga ega bo'lgan detallar, shakllar orqali yaratiladi. Uning nafis haykaltaroshlik turi ham mavjud. Bu usul haykaltaroshlikda «maishiy plastika» deb ataladi. Nafis haykaltaroshlik buyumlari o'zining nafisligi, o'lchami kichikligi bilan ajralib turadi. Uni qo'lga olib ko'rish mumkin. Nafis haykaltaroshlikda kishining diqqatini o'ziga tezda jalb qiluvchi materiallar: chinni, sopol, yog'och, metall va qimmatbaho toshlar, fil suyagi kabilardan foydalaniladi.

Haykaltaroshlikning keng tarqalgan material turlaridan biri loy yoki plastilindir. Bu material turlaridan haykaltaroshlar haykal maketini tayyorlashda, xalq amaliy san'ati ustalari esa o'yinchoqlar va mayda plastika tayyorlashda foydalanadilar.

U. Jo'raqulov, A. Muxtarov (Samarqand), U. Umarov, A. Hazratqulov, M. Nazrullayev (G'ijduvon), B. Boisov, R. Matchonov (Xorazm), K. Turobov, Yu. Ziyomuhamedov, A.

Rahmatov, M. Rahimov, R. Orifjonov, A. No'monov, T. Miraliyev, A. Aminov (Toshkent), T. Tillaxo'jayev (Namangan), A. Xudoynazarov (Katta qo'rg'on), B. Xalilov (Denov), M. Obloqulov (Urgut), aka-uka Hojimirovlar (Andijon), X. Rahimova (Buxoro), Sh. Qalandarov (Xo'jayli) va boshqa usta hamda kulollar xalq amaliy san'atini rivojlantirishga katta hissa qo'shganlar.

Loydan turli idishlar yasash va ularni tegishli ranglarga bo'yash O'zbekistonda juda qadim zamonlardayoq rivojlangan. Kulolchilik san'ati buyumlariga lagan, tovoq, choynak, piyola, sopol va chinni idishlar, shuningdek, loydan ishlangan o'yinchoqlar kiradi.

Barcha kulolchilik ishlari loy yoki plastilinning yaxlit hajmli bo'lagini yapaloqlashtirish, egish, cho'zish, silliqlashtirish va h. k. orqali barmoqlar hamda kaftlar yordamida bajariladi. Badiiy ishlov beriladigan buyumni batartib ishlash uchun maxsus asbob va uskunalardan foydalaniladi. Bular yog'ochdan yasalgan pichoq (stek)lardir. Yog'och pichoq (stek)lar, odatda, qo'l bilan ishlov berib bo'lmaydigan mayda qismlarni tarashlashda, qirqish, kesib olishda ishlatiladi. Bu yog'och pichoqchalarning shakli turli-tuman bo'lib, ortiqcha loy yoki plastilinlarni sidirish, qirqib olish, o'yib ishlov berishda qo'l keladi.

Loy va plastilinni dumalatib ishlov berish, loyni ishga tayyorlash bosqichlarini bajarishda maxsus fanera — taglik kerak bo'ladi. Bu ish joyning toza bo'lishida muhim ahamiyatga ega. Loy yoki plastilin faneraga yopishmasligi uchun u laklanadi yoki aliflanadi.

Me'morchilik-insonlarning kundalik, shaxsiy va jamoaviy, hayotiy talablari, ehtiyoji bo'yicha bino yoki ularning kompleksini ko'rish san'atidir.

Me'morchilik badiiy obrazlarda jamiyat hayotining mazmuni, uning taraqqiyoti, estetik ideyallari o'z aksini topadi. Me'morchilik g'oyasi uning qaysi maqsadga qaratilganligi, binonig ichki sahna ko'rinishida, umumiy va alohida shakllarining mutanosibligiga retmik tuzilishida ochiladi.

Me'morchilik inson ruhiga o'zining badiiy va mahobatli shakllari bilan boshqa san'at turlariga nisbatan doimiy ta'sir qilib turadi. U atrof muhitning o'zida xosligini yuzaga chiqaradi va shaharlar xuddi inson singari zamon hayoti hamda o'tgan avlodlar tarixi haqida hikoya qiladi. Xalq amaliy bezak san'atining turlari. Xalq amaliy san'ati qo'yidagi turlarga bo'linadi: naqqoshlik, ganchkorlik, yog'och o'ymakorlik, toshtaroshlik, kulolchilik, misgarlik (kandakorlik), zargarlik, zardo'zlik, kashtachilik, gilamdo'zlik, savat to'qish, suyak o'ymakorlik, pichoqchilik va boshqa turlariga bo'linadi.

O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda ota- bobolarimiz qurgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar bizni hayratga solib kelmoqda.

Milliy naqshlarimiz g'oyatda boy mazmunga ega. Oddiy qoshiq, lagan, quticha, sandiq, belanchak, cholg'u asboblari, uy-ro'zg'or buyumlaridan tortib turar joy va jamoat binolarining devor hamda shiftlariga solingan naqshlar insonni hayratga soladi, uni uylantiradi. Bu go'zal naqshlar ajoyib naqqoshlar tomonidan yaratilgan bo'lib, asrlar davomida bunyod topdi, rivojlandi me'morchilik hamda tasviriy san'at rivoji bilan bog'langan holda takomillashib bordi.

Naqsh- arabcha tasvir, gul degan ma'noni anglatadi. Qush hayvon o'simlik, geometrik va boshqa elementlarni ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilinadigan bezakdir. Ganchkorlik qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, o'z aksi, husn-jamolini dunyo me'morchiligida shu jumladan O'rta Osiyo, Eron, Turkiya, Arabiston, Avg'oniston va boshqa Sharq mamlakatlari me'morchiligida namoyon etib kelmoqda. Ayniqsa, o'rta osiyoda yaratilgan asarlar o'ziga xos badiyiligi kompozitsiyasi va ishlanish uslubi bilan farq qiladi. Hozirgi kunda ganch serquyosh O'zbekistonimizda ardoqlanib, avaylab muhofaza qilinayotgan ko'pgina yodgorlik obidalariga ko'rkamlik, go'zallik baxsh etib turibdi. U Samarqand, Buxoro, Toshkent, Qo'qon, Marg'ilon, Xiva, Shahrisabz va boshqa shahardagi tarixiy obidalarni qurish va bezatishda ishlatilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бойметов. Б. «Қаламтасвир асослари». Педагогика институтлари ва университетлари талабалари учун ўқув кўлланма. Тошкент, 1997.
2. Uralovich T. F. Conducting classes on fine arts based on information and communication technologies //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – С. 3-3.
3. Toshpulatov F. U., Norqochqorov R. E. O., Maxmudova X. N. Q. XALQ AMALIY SAN'ATINING CHIZMACHILIK FANI BILAN BOG'LIQLIGI //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 2.
4. Toshpulatov F. USE OF GEOMETRIC PATTERNS AND THEIR TYPES FROM ELIMINATIONS OF DRAWING AND APPLIED ART IN ARCHITECTURAL FACILITIES //Физико-технологического образование. – 2022. – Т. 1. – №. 1.
5. Abduraximov L. X. et al. CHIZMACHILIK DARSLARIDA O 'QUVCHILAR IJODIY QOBILİYATLARINI RIVOJLANTIRISH //ИЖТИМОЙ ФАНЛАРДА ИННОВАЦИЯ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – С. 84-92.
6. Абдурахимов Л. Х. и др. ОБУЧЕНИЕ ДЕТЕЙ ГРАФИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В СРЕДНЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ //Интернаука. – 2019. – №. 47-1. – С. 34-36.
7. Абдурахимов Л. ҚАЛАМТАСВИРИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ //ИЖТИМОЙ ФАНЛАРДА ИННОВАЦИЯ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ. – 2022. – С. 1-5.
8. Абдурахимов Л.Х. «Қаламтасвир» ўқув кўлланма. Тошкент « Lesson Press » нашриёти. 2021 йил.
9. Urolovich T. F. CHIZMACHILIK DARSLARIDA AMALIY SAN'AT ELEMENTLARIDAN FOYDALANIB TARKIBIDA TUTASHMA ELEMENTLAR QATNASHGAN NAQSH NAMUNALARINI CHIZISH //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 158-162.
10. Toshpo'Latov F. U. et al. Bolalarni o 'yin texnologiyalari asosida kasb-hunarga qiziqishlarini shakllantirishda rivojlantiruvchi o 'yinlar //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 4. – С. 487-491.
11. Toshpulatov F. CHIZMACHILIK FANINI TABIIY HODISALAR BILAN AMALIY BOG'LIQLIGI //Физико-технологического образование. – 2022. – Т. 1. – №. 1.
12. Urolovich T. F. et al. CHIZMA GEOMETRIYA TA'LIMI JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH //Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 2. – С. 279-283.